

Het Armamentarium in prent, penseelstreek en photo

Inleiding

Het beeld van de stad dat middeleeuwse kunstenaars ons hebben nagelaten is een totaal ander, dan datgene wat wij uit historische literatuur van die tijd kennen. De afbeelding van de gehele stad, dus van een binnen de vestingmuren bebouwde kring, is pas vrij laat ontstaan. Het waren voornamelijk religieuze gebouwen die tot de verbeelding van de kunstenaars spraken, met name kathedralen. Waar steden of dorpen werden afgebeeld, zijn ze meestal gefantaseerd. Pas in de zestiende eeuw, onder invloed van het humanisme en het hiermee samenhangende individualisme, gaat de mens zich rekenschap geven van zijn wezen, zijn bestaan en zijn omgeving. Weldra zien we overal in de Nederlanden geleerde mannen bezig de wereld, het land en de stad in kaart te brengen.

Naast louter ideële bedoelingen was er ook een noodzakelijkheid die het kaartenmaken bevorderde. De groei en bloei der steden zullen min of meer dwingende factoren geweest zijn. De groei der bevolking, de voortdurende bebouwing binnen de veste, de watervoorziening, de verkeersmogelijkheden, de aanleg van havens, de uitbreiding van marktplaatsen, het bevaarbaar maken van wateren en al dergelijke zaken waren steeds aan de orde en schiepen een behoefte aan nieuwe kaarten.

Een niet onbelangrijke factor was de burger trots. Het belangrijk vinden van de eigen stad is zeker niet de geringste aanleiding geweest om haar in kaart te brengen.

Naast de 'plattegrond' ontstond ook het 'profiel-gezicht', d.w.z. het gezicht op de stad vanaf de begane grond en niet vanaf een hoogte gezien. Dikwijls werden deze 'profielen' van verschillende richtingen gezien en getekend en veelal bij de desbetreffende plattegrond afgebeeld.

Het begrip 'stadsgezicht' in de zin van wat wij er heden tendage onder verstaan, zal men echter in de prentkunst vóór 1550 nauwelijks aantreffen.

Een gedeelte van de stad, een gedenkwaardige plaats of een bijzonder gebouw zien we eerst aan het eind van de zestiende eeuw afgebeeld.

Pas in de zeventiende eeuw zien we een bloei ontstaan van de stadsbeschrijvingen, z.g. 'Beschrijvingen' en 'Tooneelen'. 1)

Het later in dit artikel aangehaalde boek: 'Beschrijvinge der Stadt Delft' (met prenten door C. Decker, A. de Blois en J. de Ram) door D. van Bleyswijck dateert uit 1667. Hierin zijn verschillende belangrijke gebouwen van Delft afgebeeld, o. a. het Armamentarium (zie Fig. 3)

In Hollands bloeitijd is het sierlijke stads- of landschapsbeeld een succesnummer geworden.

Men kan het genre geen Nederlands of Hollandse specialiteit noemen, maar wel is het hier tot sterke ontwikkeling gekomen. Langer dan elders bleef men hier aan deze voorstellingsvorm getrouw. De 'Kaart Figuratief van Delft' is een produkt van deze late bloei.

Voor de uitgebreide geschiedenis van deze kaart moge ik de lezer verwijzen naar een hoofdstuk in Delftse Studiën. 2)

Op de kaart Figuratief van 1678 is van het Armamentarium-complex alleen het Gebouw 1602 en het Oost-Indisch Pakhuis te zien. (Fig. 1)

Tussen beide gebouwen zijn een aantal huisjes te zien, die op de latere Kaart Figuratief uit 1703 zijn afgebroken om plaats te maken voor het Gebouw 1692. (Fig. 2)

We zullen nu, na het bekijken van het Armamentarium-complex van bovenaf op de Kaarten Figuratief 1678 en 1703, het complex eens nader beschouwen.

Het Armamentarium-complex

Onder aan de Oude Delft, op de samenvloeiing met de Geer, ligt het complex gebouwen, dat bekend staat als het Armamentarium. Het complex bestaat uit drie gedeelten. Het zuidelijke gedeelte, opgetrokken van paarsrode baksteen met zandstenen banden, dateert, zoals een gevelsteen in de zuidgevel aangeeft, uit 1602.

Het noordelijke gedeelte, een stoer bouwblok van paarsgrauwe baksteen met geaccentueerde hoeken en een zware kroonlijst dateert, aangegeven in de gevelstenen aan beide kanten, uit 1692. Tussen deze gedeelten in bevindt zich aan de westzijde een hoog bouwblok, dat in zijn gebouw veel overeenkomst vertoont met het noordelijke gedeelte, maar eenvoudiger is uitgevoerd. Aan de oostzijde bevinden zich daar twee lage gebouwtjes ter weerszijden van een poort. Het middengedeelte dateert uit dezelfde tijd als gebouw 1692. (zie Fig. 2a)

Aan de zijde van de Oude Delft bevindt zich ten noorden van het complex het voormalige pakhuis van de Oost-Indische Compagnie. Daarachter is een open plaats.

We zullen nu de verschillende kanten van het complex nader bekijken aan de hand van illustraties.

We beginnen met het aanzicht vanaf de kant van de vroegere Rotterdamse poort (zie Fig. 2a, kant A). Op een gravure uit Van Bleyswijck (1667) zien we de zuidgevel afgebeeld (Fig. 3). Het blijkt, dat de zuidgevel in het midden een trapgevel had. De beide zijgevels hadden elk drie trapgevels. Van deze drie trapgevels aan de zijgevels, lag er telkens één tegen de zuidgevel aan; de andere twee trapgevels lagen, met een afstand ertussen, tegen de noordzijde aan.

Op de gravure is dit laatste aan de Oude Delft kant (links op de prent) duidelijk te zien. Aan de Korte Geer kant (rechts op de prent) lijken de drie trapgevels op elkaar aan te sluiten. In Fig. 14 zien we, dat er tussen de trapgevels aan de zuidzijde en de twee aan de noordzijde echter enige afstand is. Het gebouw had, zoals te zien is in Fig. 3, een begane grond, twee verdiepingen en de zolders. Nu is er een verdieping minder: de hoge vensters op de verdieping wijzen op een 18de eeuwse verbouwing (vgl. Fig. 4, Fig. 5 en Fig. 6).

Op een schilderij, dat zich nu in het Prinsenhof te Delft bevindt, een bruikleen van het Rijksmuseum te Amsterdam, zien we eveneens het gebouw 1602 afgebeeld (Fig. 5). Het is een schilderij, toegeschreven aan W. Vaillant en daterend van ca. 1680. Afgebeeld is de 'commies van 's lands magazijnen': Reyer van der Burch (1630-1695) met zijn gezin links en het Armamentarium rechts. Het gebouw vertoont veel overeenkomst met de gravure uit Van Bleyswijck, maar het perspectief is iets anders. Het echtpaar Reyer van der Burch en Geertruid Graswinckel was gezegend met zes kinderen, waarvan er één jong stierf. 3)

Op het schilderij staan vijf kinderen afgebeeld. Volgens een gedenksteen op de binnenplaats van gebouw 1692 is de eerste steen van laatstgenoemd gebouw gelegd op 22 september 1690 door de vijfjarige zoon van Reyer van der Burch. Toen het schilderij geschilderd werd (ca. 1680) was deze jongste zoon nog niet geboren. De kinderen op het schilderij zijn dus de vijf andere kinderen van het gezin.

Een foto uit ca. 1930 (Fig. 4) laat zien, dat het Gebouw 1602 gepleisterd is geweest. Deze pleisterlaag is omstreeks 1870 aangebracht en in 1951 of '52 weer verwijderd.

Ook is op de foto nog een oude kraan te zien, precies op de plek waar ook bij de gravure van Van Bleyswijck een kraan staat.

In 1938 is de kraan verwijderd. Grappig genoeg staat er nu wéér een kraan voor de zuidgevel, zie de foto anno 1985 (Fig. 6). Nu dient deze t.b.v. de restauratie van het Gebouw 1602.

Door de ontleistering is de oude architectuur weer zichtbaar geworden: o.a. de zandstenen banden ter hoogte van de oorspronkelijke onder-, tussen- en bovendorpels en de afgehakte waterlijsten onder de vensters op de beide verdiepingen. De hoeken zijn verlevendigd door verspringende zandstenen blokken. Na de voltooiing van de restauratie van gebouw 1602 zal dit alles duidelijker te zien zijn.

Vervolgens bekijken we het Armamentarium-complex aan de kant van de Oude Delft. Dit is te zien op Fig. 2a: kant B.

De oudste afbeelding (Fig. 7) laat het Gebouw 1692 zien met links daarnaast het Oost-Indisch Pakhuis en rechts een klein stukje van het gedeelte tussen Gebouw 1692 en Gebouw 1602.

Het is een eenvoudige aquarel uit de z.g. 'rode' Van Bleyswijck. In deze Van Bleyswijck zijn gekleurde afbeeldingen - met veel rode tinten, van daar de naam - van belangrijke gebouwen ingevoegd.⁴⁾

De datering van deze prent is eind 17de eeuw. Het laat de opbouw zien van Gebouw 1692 en in het middengedeelte de gevelsteen. Vergelijking met Fig. 7a laat zien, dat de kunstenaar op een wat vrije manier de steen weergeeft. De gevelsteen op de foto anno 1985 bevat in het centrale gedeelte de zinspreuk: *Vigilate Deo Confidentes* (Waakt vertrouwend op God). Verder zien we de oorlogsgod Mars tussen kanonnen en het jaartal 1692. Bij de restauratie van 1984 zijn de wapens en de teksten van hun kleuren voorzien.

Fig. 8 (een gravure van 1729 uit: *Beschrijving der Stadt Delft*, uitgegeven bij R. Boitet) laat het Gebouw 1692 zien met daarnaast de aanbouw, die anno 1985 in de steigers staat. Wat de opbouw betreft, komen de afbeeldingen van het Gebouw 1692 in de Fig. 7 en 8 aardig overeen, al zijn de verhoudingen in beide afbeeldingen niet geheel identiek.

Hoe inaccuraat soms werd weergegeven, laat een klein prentje uit de 18de eeuw zien. Het heeft als ondertitel: 'Het Nieuwe Magazijn te Delft; Le Nouveau Magazin à Delft'. (Fig. 9) Zonder deze ondertiteling zou men nauwelijks kunnen herleiden, dat het hierom het Gebouw 1692 met links daarvan het Oost-Indisch Pakhuis gaat. Laatstgenoemde gebouwen zijn, vanaf ongeveer hetzelfde gezichtspunt, ook te zien op een foto anno 1985 (Fig. 9a)

We bekijken het Oost-Indisch Pakhuis nog eens nader. Van Bleyswijck schrijft in 1667, dat 'sedert Benige Jaren een nieuw groot Packhuys (is) opgerecht van drie verdiepingen boven den anderen alle Beer bequaemlijk op 't water uyt-komende met Deuren of Pack-solder-vensters om de goederen daar door in en uyt te voeren'.⁵⁾

Het Pakhuis is een nu geheel gepleisterd gebouw (zie. Fig. 9a links van Gebouw 1692), dat constructief uit een dwars gedeelte langs de Oude Delft bestaat, met daarachter drie door standvinken gescheiden beuken van ongelijke breedte.

Op de Kaart Figuratief zien we het huidige Pakhuis reeds afgebeeld, zowel op de oorspronkelijke uitgave van 1678 als op de heruitgave van 1703 (zie Fig. 1 en Fig. 2). Op 17 augustus 1802 kwam het Pakhuis aan de Raad van Oorlog van de Republiek en sindsdien is het militair domein gebleven. G. Berends spreekt in zijn artikel over het Armamentarium in Delftse Studiën over een laag aanbouwje aan de Oude Delft kant.⁶⁾

Op de gravure van Leon Schenk naar een tekening van A. Rademaker, gedateerd ca. 1730, zien we het Oost-Indisch Pakhuis met links daarnaast een lage muur met een poort. (Fig.10) Vergelijken we deze prent met een aquarel van C. van der Grient, vermoedelijk uit 1880 (Fig. 11), waarop een uitslaande brand achter het Oost-Indisch Pakhuis zichtbaar is, dan zien we, dat er achter dit poortje een open ruimte was. De bouwkundige situatie op de prent en die op de aquarel komen vrijwel overeen. Van een lage aanbouw is hier dus geen sprake, maar er is

een lage muur met daarachter een ruimte: waarschijnlijk om goederen, die met een boot aangevoerd werden, neer te zetten.

Overigens is nergens meer te achterhalen of er ca. 1880 een brand achter het Oost-Indisch Pakhuis heeft gewoed. De mogelijkheid bestaat, dat de schilder een eerder moment heeft uitgebeeld.

Ook is echter mogelijk, dat hier een fantasie sprake is: een onderwerp, gekozen vanwege het mooie effect van een oplichtende vlammenzee tegen een donker silhouet op de voorgrond. Een foto laat de situatie anno 1985 zien. (Fig. 12)

Voor de twee kleine huisjes, die we links zowel op de prent als op de aquarel zien (Fig. 10 en Fig. 11), is een gebouw van ca. 1930 in de plaats gekomen.

We lopen nu de Oude Delft af in de richting van de brug die op de `kop' van het Armamentarium uitkijkt. (Zie Fig. 2a, kant A+ kant C). Een ingekleurde gravure (ca. 1780) door J. L. Stelzer naar een tekening van Isaak van Haasten laat het Gebouw 1602 en de Korte Geer-kant met een zijaanzicht van het hele complex zien. (Fig. 13). We zien nog steeds de trapgevels en de kraan. (vgl. Fig. 3, 4 en 5). Ook zijn aan de Korte Geer-kant de lage huisjes zichtbaar tussen Gebouw 1602 en Gebouw 1692.

De originele tekening, waarnaar deze prent gemaakt is, bevindt zich in het Prentenkabinet van het Rijksmuseum te Amsterdam en is gesigineerd J.C.H.I.

Over de brug de Korte Geer op lopend, zien we, wanneer we recht tegenover Gebouw 1692 staan, de situatie zoals die is weergegeven op de gravure uit ca. 1730, vervaardigd door Leon Schenk naar een tekening van A. Rademaker. (Fig. 14) ,

Op de prent ziet men rechts het houten hek, waarvan Berends in zijn artikel spreekt.) Later werd dit hek vervangen door een ijzeren hek, gedateerd ca. 1750 (zie Fig. 15). Dit hek vertoont boven de doorgang het wapen en het devies van Holland (*Vigilate Deo Confidentes*). (Fig. 16). Het werd tijdens de Duitse bezetting in 1941 verwijderd en sinds 1951 vormt het de afsluiting van het Prinsenhof aan de Phoenixstraat. De gewassen penseeltekening gemaakt door H. Thier in 1764 laat verder het complex zien vanaf de noordzijde. (Fig. 15) Achter het laatstgenoemde hek ziet men het Gebouw 1692. Het lijkt gepleisterd, maar er is geen enkele bron, waarin te vinden is, dat dit ooit het geval is geweest. In zuidelijke richting ziet men het lage tussengedeelte en Gebouw 1602, nog met trapgevels.

Een foto anno 1985 (Fig. 17) laat de huidige situatie zien, met uitzicht op dezelfde brug als in de vorige tekening.

Gebouw 1602 staat nu in de steigers. Het Gebouw 1692 is er weer uit. Bouwmaterialen op de kade laten een bedrijvigheid zien, die nog enkele jaren zal duren, voordat het gehele complex weer in de oude glorie herrezen zal zijn.

Geraadpleegde literatuur

Berends, G., 'Het Armamentarium', *Armamentaria* no. 3 (1968), pag. 54 t/m 71

Berends, G., 'Het Armamentarium', *Delftse Studiën* (1976), pag. 125 t/m 142

Beschryving der Stadt Delft, te Delft by Reinier Boitet, 1729

Bleyswijck, Dirk van, *Beschryvinge der Stadt Delft*, 1667

Bleyswijck, Dirk van, *Beschryvinge der Stadt Delft*, bijgenaamd de 'rode' van Bleyswijck, i.v.m. de toegevoegde roodgekleurde illustraties

Delftse Post, 27 maart 1985, pag. 29

Ibidem, 19 april 1985, voorpagina

Fockema Andreae, S. J., 'De Kaart Figuratief', *Delftse Studiën* (1967), pag. 236 t/m 249

Graswinckel, D. P. M., *Graswinckel - Geschiedenis van een Delfts Brouwers- en Regentengeslacht*, Den Haag 1956

Naamen, Wapenen en Stam=deelen der Edele Agtbaare Veertigh=Raden ende Vroed-schappen der Stadt Delft, zoals derzelve in den jaare 1672, voor en na de verandering by zijn Hoogheyd den Heere Prince van Oranje etc. etc. . . . bijeengebracht, beschreven en geteekent door Mr. Willem van der Lely, Veertigh=Raad en Thesaur der Selve Stad, Te Amsterdam by Hendrik de Leth van der Lely

Swillens, P., *Nederland in de prentkunst*, Amsterdam 1945.

Noten

1. Swillens, pag. 50 t/m 53

2. Fockema Andreae, pag. 236 t/m 249

3. Graswinckel, pag. 159 ev.

4. 'Deze 'rode' Van Bleyswijck bevindt zich in het Gemeentearchief van Delft. De afbeelding is te vinden in deel II, nr. 112

5. Van Bleyswijck (1667), pag. 611 .

6. Berends (1976), pag. 140

7. *Ibidem*, pag. 138